

POROLISSUM ȘI AUGUSTA TRAIANA
Observații asupra inscripției IGB, III/2, 1590

Orașul traco-grec Beroe, numit în epoca imperială Augusta Traiana (azi Stara Zagora — Bulgaria), era situat la sud de porțiunea centrală a Munților Balcani și aparținea provinciei Thracia. El controla traficul comercial printr-un pas important al Balcanilor, pe drumul cel mai scurt între Bosfor și valea Dunării. În ultimele decenii s-au desfășurat aici intense cercetări arheologice¹.

În muzeul din Stara Zagora se păstrează și o inscripție greacă fragmentară, descoperită cu multe decenii în urmă în satul Asparuhovo (azi Stamovo) din apropiere. Ea a fost publicată în repetate rânduri² și utilizată de cercetarea istorică³. Deoarece cuprinde unele referiri la Dacia, inscripția aceasta prezintă o importanță deosebită pentru istoria noastră.

Textul, așa cum l-a stabilit editorul colecției de inscripții grecești din Bulgaria, eruditul profesor G. Mihailov, este următorul:

Ἄγαθῆι τύχηι

Θεῶ Δολιχηνῶ ὑπὲρ τῆς τοῦ κυρίου ἡμῶν ἀνικῆτου καὶ ἐωνίου διαμονῆς καὶ νῆκῆς (sic) αὐτοκράτορι καίσαρι Μάρκῳ Αὐρ(ηλίῳ) Σεουήρῳ Ἀλεξάνδρῳ εὐσεβοῦς εὐτυχοῦς σεβαστοῦ καὶ Ἰουλίᾳ Μαρταίᾳ σεβαστῆς καὶ ἱερᾶ συνκλήτου καὶ δήμῳ Ῥωμαίων καὶ ἱερῶν στρατευμάτων καὶ βουλῆς καὶ δήμου Αὐγούστης Τρατανῆς

.....
Αὐρ(ηλίου) Σβεῖνος Θειοφίλου Σύρος ἱερεὺς καὶ ὑνέμπορος <τῆς Δακίας> καὶ Αὐρ(ηλίου) Πρίμος Ἀστέῳ τῶ καὶ Ἰουλίῳ β(ου)λ(ευτῆς) τῆς Δακίας Σεπτίμια Πορολίσσου θεῶι <ἀναλάβον τὸν ναόν> ἀναλαβόντες τὸν ναόν κατὰ τὸν νόμον καὶ διςκιπλίαν τῆν ΙΕΡΟΙ (sic) εὐτυχῶς.

Așa cum s-a observat de la început, textul este foarte dificil; el abundă în erori de limbă⁴ și dezacorduri gramaticale⁵, dintre care unele pun sub semnul întrebării înțelegerea

¹ Datele esențiale despre acest oraș antic la E. Oberhammer, în *RE*, III, 1 (1897), 306—307, s. v. *Beroia-Beroe*; D. Nikolov, în *Recherches sur la culture en Macsie et en Thrace (Bulgarie), Ie—IVE siècles (= IBAI, 37)* Sofia, 1987, p. 96—98.

² *SEG*, III, 537; *IGB*, III/2, 1590; *Dobo*⁴ 848.

³ P. Merlat, *Répertoire des inscriptions et monuments figurés du culte de Jupiter Dolichenus*, Paris—Rennes, 1951, p. 11 sq., nr. 8; B. Gerov, în *IBAI*, 19, 1955, p. 187 sq.; I. I. Russu, în *RevRHist*, 5, 1966, p. 997; idem, în *ActaMN*, 4, 1967, p. 94; D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 248; M. Bărbulescu, în *Pulpuđeva*, 1, 1976, p. 219.

⁴ Cîteva exemple: expresia neclară din r. 2—3 (τῆς τοῦ κυρίου ἡμῶν ἀνικῆτου καὶ ἐωνίου διαμονῆς καὶ νῆκῆς) în r. 10 — ὑνέμπορος în loc de οἰνέμπορος; în r. 12 — θεῶι în loc de θεῶ; în r. 14 — cuvîntul latin δι(σ)κιπλίνα (= *disciplina*) în loc de νόμος sau βῆμα; ultimele litere, înainte de εὐτυχῶς, sînt neinteligibile.

⁵ Le menționăm pe cele mai evidente:

— în r. 4—6, numele imperiale la dativ (în loc de genitiv), dar epitetele lor sînt la cazul genitiv; la fel, apar la dativ, senatul și poporul roman, nu însă și noțiunile următoare (armata și orașul), în r. 6—8.

— în r. 11, Ἀστέῳ și Ἰουλίῳ sînt rediate la dativ, în contradicție cu celelalte nume ale dedicantului — la nominativ.

— în r. 11—12, diferitele părți ale numelui orașului apar la cazuri diferite.

lui corectă. În r. 10, editorul IGB a considerat cuvântul ὀνέμπορος drept scris în plus⁶, iar cuvintele τῆς Δακίλας i-au părut a fi repetate din greșeală — ele fiind necesare doar în rîndul următor și referindu-se numai la orașul Porolissum. Întreaga expresie ὀνέμπορος τῆς Δακίλας o socotea dubioasă, incorectă⁷. Referitor la primul dedicant, cuvîntul Σῦρος din r. 9 era apreciat ca un al doilea *cognomen*, deci acesta s-ar numi Aurelius Sabinus Syrus⁸. În sfîrșit, același editor evidențiază eroarea grosolană din r. 12: cuvintele ἀναλάβων τῶν ναῶν sunt, evident, inutile; ele apar și în rîndul următor, dar cu verbul la plural, așa cum trebuia de fapt.

În orice caz, este sigur că inscripția datează din anii lui Severus Alexander și că ea menționează un decurion al municipiului daco-roman Porolissum. Acesta, împreună cu celălalt dedicant, reface un templu al lui Jupiter Dolichenus, conform riturilor sacre. Cultul dolichenian este slab reprezentat în Thracia⁹. S-a mai formulat presupunerea că negustorude vinuri pomenit în r. 10 ar fi deținătorul unui monopol al importurilor de vinuri în Dacia¹⁰, presupunere respinsă de G. Mihailov în urma considerațiilor amintite mai sus (erorile din r. 10).

Este cit se poate de adevărat că textul în discuție este foarte defectuos și că el trebuie abordat cu discernămint. Totuși, avem impresia că eruditul profesor bulgar l-a privit cu prea multă asprime. În anumite privințe, critica formulată nu se justifică, deoarece există soluții logice și analogii pentru formulările din inscripție.

Acesta este cazul cu cuvintele menționate din r. 10. Suntem de părere că expresia ὀνέμπορος τῆς Δακίλας nu are nimic suspect. Ea s-ar traduce foarte bine prin *negotiator vinarius Daciscus*. Formulări similare apar destul de frecvent în inscripțiile latine ale epocii¹¹. Epitetul provincial nu indică etnia negustorului, ci teritoriul unde activa¹². Faptul că numele provinciei apare încă o dată în rîndul următor este și el explicabil: în acest caz el localizează orașul Porolissum, depărtat și puțin cunoscut în Thracia. O asemenea utilizare a numelui provinciei (fără a se indica subdiviziunile ei), pe inscripții ridicate departe, în afara Daciei, are suficiente analogii¹³.

Cît despre cuvîntul Σῦρος din r. 9, credem că el nu poate fi în nici un caz un *cognomen* suplimentar, odată ce este precedat de filiație. Faptul că este urmat de ἱερεὺς și apoi καὶ ὀνέμπορος, concordanța de caz și contextul în care apare (refacerea unui templu dolichenian) asigură legătura lui cu ἱερεὺς, pe care îl determină.

Pînă acum nu s-a propus o traducere a textului. Constatările de mai sus îngăduie o încercare de traducere, foarte liberă, dar inteligibilă¹⁴:

„Noroc bun! Zeului Dolichenus, pentru veșnica domnie și biruință a neînvinsului nostru stăpin, Imperator Caesar Marcus Aurelius Severus Alexander pius felix Augustus și pentru Iulia Mammaea Augusta, pentru sfîntul senat și pentru poporul roman, pentru sfintele trupe (legiuni?) și pentru sfatul și poporul din Augusta Traiana Aurelius Sabinus, fiul lui Theophilus, preot sirian și negustor de vinuri pentru Dacia, și

⁶ IGB, III/2, p. 59.

⁷ *Ibidem*, p. 60.

⁸ *Ibidem*.

⁹ P. Merlat, *Jupiter Dolichenus. Essai d'interprétation et de synthèse*, Paris, 1960, p. 19, 129—131. La apariția acestei monografii, inscripția noastră era singura cunoscută în Thracia. De atunci s-au mai făcut descoperiri — una chiar la Augusta Traiana (D. Nikolov, N. Buyukliev, în *AAntAcadSchHung*, 24, 1972, p. 415). Dar cultul rămîne slab reprezentat, față de provinciile dunărene vecine.

¹⁰ Opinia lui P. Merlat (cf. supra, nota 3).

¹¹ Cităm cîteva exemple mai ușor accesibile: ILS, 7024, 7030, 7277, 7484, 7486, 7490, 7535, 9429. Cazuri similare și pentru alte provincii: ILS, 4751, 7279, 7522, 7523, 7525, 7527. Un *negotiator Daciscus* originar din colonia Claudia Agrippina la Aquileia (CIL, V, 1047 = ILS, 7526 = *Dobo*⁴, 845).

¹² Vezi cazul citat mai sus, precum și alte exemple clare: ILS 7524 (*negotiator Gallicanus et Asiaticus*), 7529 (*negotiator Luguduni et provinciae Aquitanacicae*); M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 323.

¹³ *Dobo*⁴, 661, 846, 856 (vezi și p. 51—58, 121—125).

¹⁴ Această versiune, avansată cu toată rezerva, o datorăm în cea mai mare parte lector dr. I. Piso. Îi adresăm și pe această cale mulțumirile noastre pentru ajutorul și sfatul competent acordat cu amabilitate la elaborarea acestei lucrări.

Aurelius Primus Astius, zis și Iulius (ori „al lui Astius, cel zis și Iulius”), decurion al (municipiului) Septimium Porolissum din Dacia, i-au refăcut zeului templul după legea și ritul . . . ? . . . Să fie într-un ceas bun!”

Putem socoti că inscripția discutată oferă date sigure despre două persoane din Dacia.

Primul este Aurelius Sabinus, fiul lui Theophilus. Numele tatălui și calitatea de „preot sirian” (al zeului din Doliche, firește) îl recomandă drept oriental; dar este cetățean roman și poartă un *cognomen* latin. Cum inscripția datează din anii 222–235, iar el se numește Aurelius, ar putea fi vorba de un greco-oriental care primise cetățenia romană prin *Constitutio Antoniniana*. Dar mulți cetățeni romani din Orient folosesc curent filiația greacă. Așa că, de fapt, nu putem ști de când a primit familia lui cetățenia (*nomen*-ul îl putea căpăta și un strămoș libert, de la un cetățean oarecare). Ocupația lui principală este cea de negustor de vinuri, iar negoțul și-l face în Dacia.

Care putea fi acest comerț? Cu siguranță, Dacia nu exporta vin în provinciile sud-dunărene; este vorba despre importul vinurilor superioare din sud (valea râului Hebrus, poate și țărmurile Egeii) în Dacia¹⁵.

Faptul că Aurelius Sabinus apare ca *λεπεύς* ce reface un templu dolichenian sugerează prezența lui statornică la Augusta Traiana. Dar greșelile de limbă greacă, sfera de activitate comercială și tovărășia unui cetățean de seamă din Porolissum pledează mai curînd pentru un domiciliu stabil în Dacia, posibil chiar la Porolissum — unde exista un nucleu puternic de orientali¹⁶.

Numele celui de-al doilea dedicant ridică probleme. S-ar putea ca lectura corectă să fie Aurelius Primus Astius ori Astio(n)¹⁷, avînd drept *signum* Iulius. Al doilea *cognomen* are origine greacă. Dar inscripția îngăduie și o altă lectură; prin analogie cu numele primului dedicant, Ἀστίου ar putea fi un patronimic incorect redat (la dativ, în loc de genitiv)¹⁸, iar *signum* s-a acordat cu acesta. Așa că numele întreg ar putea suna și „Aurelius Primus fiul lui Astio(n), cel zis și Iulius”. Dat fiind că personajul în cauză este decurion într-un oraș roman (deci puțin probabil să fie cetățean de primă generație), înclinăm mai mult spre prima alternativă.

Însă, în oricare variantă, este vorba de un cetățean roman, membru al aristocrației municipale din Porolissum, unde rezida cu siguranță¹⁹. Numele grecesc (al său ori al tatălui) nu asigură o obîrșie greco-orientală, el putîndu-se datora și modei filolenice din societatea romană²⁰. Situația lui socială indică o stare materială foarte bună²¹.

Nici unul dintre dedicanți nu-și consemnează prenumele, lucru firesc pentru o inscripție greacă într-un oraș grecesc, dar și pentru epoca în care se încă-

¹⁵ V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 127; D. Tudor, în *Apulum*, 7/1, 1968, p. 391–399; M. Macrea, *op. cit.*, p. 325–326.

¹⁶ V. Christescu, *op. cit.*, p. 123; N. Gudea, *Porolissum. Res publica municipii Septimii Porolissensium*, București, 1986, p. 142 sq.

¹⁷ Nu se cunoaște nicăieri un nume identic. Dar în onomastica greacă apar nume asemănătoare, între care cel mai apropiat este Ἀστίου = Astius (Fr. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle, 1917, p. 509; H. Solin, *Die griechischen Personennamen in Rom. Ein Namenbuch*, Berlin — New York, 1982, p. 789). Dar de acordul de caz cu celelalte elemente ale numelui complet ne fac să nu excludem nici posibilitatea unei forme latine identice la nominativ, neatestată încă (*Asteo*). Numele *Astius* apare, foarte rar, și în mediul roman (W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1933, p. 131, 347); evident, este un decalc după forma grecească menționată anterior.

¹⁸ Observația o datorăm dr. I. Piso. Cf. supra, nota 14.

¹⁹ Decurionii municipali erau obligați să aibă casă în orașul unde dețineau această demnitate sau în imediata lui apropiere (B. Kübler, în *RE*, IV, 2 (1901), 2328; W. Langhammer, *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus Municipales und der Decuriones*, Wiesbaden, 1973, p. 193).

²⁰ H. Solin, *op. cit.*, p. XXI–XXVIII; idem, în *Actes du IX-è Congrès international d'épigraphie grecque et latine — Sofia 1987*, II (= *Acta centri historiae „Terra Antiqua Balcanica“*, III), Trinovi, 1988, sub tipar.

²¹ B. Kübler, *op. cit.*, 2328–2329; W. Langhammer, *op. cit.*, p. 191–192.

drează. Este foarte semnificativ faptul că amîndoi au bune nume romane; fără indicațiile suplimentare n-am fi știut niciodată că unul este sirian în curs de romanizare ori că celălalt poate fi bănuț de o ascendență greco-orientală. Însă în momentul ridicării inscripției, amîndoi par a fi vorbitori de latină domiciliați în Dacia. Caracterul defectuos al textului întărește această afirmație. Deși ne aflăm într-un mediu grec, inscripția trădează slaba cunoaștere a limbii grecești. Probabil că textul a fost conceput chiar de către dedicații și încredințat spre execuție unui lăpășar de condiție umilă, incapabil să le corecteze stilul. Încă un argument în acest sens îl constituie divinitatea căreia i se adresează; deși oriental, Iupiter Dolichenus devenise un zeu prin excelență al militarilor, cultul lui era bine reprezentat în provinciile de frontieră (inclusiv Dacia), dar puțin atestat în cele senatoriale²².

Așadar, dedicații vin din Dacia. Faptul că acționează împreună în această operație costisitoare (refacerea unui templu) sugerează că tovarășia lor nu s-ar limita la activitățile de cult. Cei doi apar împreună atît de departe de casă pentru că au aici anumite interese comune. Și acestea s-ar lega tocmai de comerțul cu vinuri. Prin Augusta Traiana treceau obligatoriu convoaiele cu mărfuri din sud, în drum spre Dacia. Iar vinul sudic, de calitate superioară, era mult căutat pe *limes*, îndeosebi de militari (care, avînd soldă, dispuneau de bani lichizi). Pentru acest comerț, Porolissum reprezenta o piață excelentă, încă de la începutul prezenței romane²³. În plus, acest oraș însemna un punct esențial în negocierile cu barbarii din nord și nord-vest, lucru confirmat de aspectul circulației monetare²⁴, de descoperirile arheologice din *Barbaricum*²⁵ și de prezența aici a unei *statio portorii*²⁶. O parte din aceste vinuri se vor fi exportat la preț bun printre barbari²⁷. Decurionii municipali, oameni bogați, nu ezitau să investească în comerț²⁸; invers, averile făcute pe această cale deschideau accesul la onorurile publice²⁹.

Acesta trebuie să fie mobilul prezenței celor doi dedicații, un decurion din Porolissum și un comerciant „specialist” oriental³⁰, la Augusta Traiana. Comerțul pe care îl practicau le va fi adus cîștiguri substanțiale, de vreme ce pot repara pe cheltuiala lor un templu. Dar nimic nu îndreptățește presupunerea că aceștia ar dispune de vreun monopol comercial³¹.

Situația constatată acum nu constituie un caz izolat. Se mai cunoaște un neguțator din Dacia prezent la Saloniae³², precum și trei decurioni municipali din Dacia care înalță inscripții departe de casă — doi în Dalmația și unul la Mytilenae³³; pe aceștia din urmă tot interese comer-

²² P. Merlat, *op. cit.*, p. 9—15, 18—27, 129—131. Cf. supra, nota 9.

²³ M. Macrea, *op. cit.*, p. 297, 325.

²⁴ N. Gudea, *op. cit.*, p. 87—89.

²⁵ *Ibidem*, p. 84—85.

²⁶ M. Macrea, *op. cit.*, p. 325—326; N. Gudea, în *Actes du IX-è Congrès international d'épigraphie grecque et latine — Sofia 1987*, II (= *Acta centri historiae „Terra Antiqua Balcanica“*, III), Trinovi, 1988, sub tipar.

²⁷ Un asemenea comerț nu lasă urme arheologice (v. M. Wheeler, *Der Fernhandel des römischen Reiches in Europa, Afrika un Asien*, München — Wien, 1965, p. 24—96). Dar Europa centrală nu producea vin; vezi și D. Tudor, *op. cit.*, p. 391, 396.

²⁸ Un exemplu clar în inscripția *CIL*, III, 2866 (un *decurio Patavissensis, negotiator ex Dacia*). Comerțul nu figura printre meseriile infamante, interzise aristocrației municipale (B. Kübler, *op. cit.*, 2327; W. Langhammer, *op. cit.*, p. 193), dar decurionii erau obligați să dețină și bunuri imobiliare în teritoriul orașului unde îndeplineau demnități publice (*ibidem*, p. 191—192).

²⁹ *Ibidem*, p. 193—194.

³⁰ Despre rolul precumpănitor al orientalilor în comerț vezi V. Christescu, *op. cit.*, p. 120—122; M. Macrea, *op. cit.*, p. 324—325.

³¹ Pentru politica statului față de comerț în această epocă v. M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford, 1926, p. 372—380.

³² *CIL*, III, 2086 = Dobo⁴, 661.

³³ *CIL*, III, 2866 = Dobo⁴, 846 (Nedinum); *CIL*, III, 2679 = Dobo⁴, 854 (Tragurium); Dobo⁴, 849 (Mytilenae).

ciale îi vor fi dus pînă acolo³⁴. Toate aceste izvoare documentează relații economice strînse între Dacia și provinciile romane din Balcani. Este interesantă implicarea orașului Porolissum în această rețea, fapt care subliniază importanța lui economică în prima jumătate a secolului III e.n. Legăturile comerciale ale Daciei cu provinciile dinspre sud-est³⁵ capătă o confirmare suplimentară. Dar aceste legături nu devin niciodată preponderente; nu trebuie uitat că Dacia rămîne, chiar și în secolul IV e.n., orientată cu precădere spre Occidentul latinofon³⁶.

RADU ARDEVAN

POROLISSUM ET AUGUSTA TRAIANA
Observations sur l'inscription IGB, III/2, 1590

(Résumé)

L'inscription grecque dont on parle a été trouvée à Augusta Trajana en Thrace (aujourd'hui Stara Zagora — Bulgarie). Le texte en est difficile, contenant beaucoup d'erreurs et de confusions (4, 5). Elle fait mention d'un décurion du municipie de Porolissum de la Dacie septentrionnelle, qui fait refaire, entre les années 222—235, un temple de Jupiter Dolichenus, de concert avec un autre dédicant.

L'auteur croit que dans la 10-ème ligne l'expression ὑπέμπορος τῆς Δακίαις n'est pas incorrecte; elle signifie *negotiator vinarius Daciscus* (11). Σόρος de la 9-ème ligne est un *ethnikon* et non pas un nom. On propose une traduction — très libre — du texte:

„Bonne chance! Au Dieu Dolichenus, pour l'éternel règne et la victoire de notre invincible maître, Imperator Caesar Marcus Aurelius Severus Alexander pius felix Augustus, et pour Iulia Mammaea Augusta, pour le saint sénat et pour le peuple romain, pour les saintes troupes (légions?) et pour le conseil et le peuple de Augusta Trajana . . . Aurelius Sabinus, fils de Theophilus, prêtre syrien et marchand de vins pour la Dacie, et Aurelius Primus Astius dénommé Iulius aussi (ou „de Astius aussi dit Iulius“), décurion du municipie Septimium Porolissum de la Dacie, ont fait refaire au Dieu le temple, d'après la loi et le rite . . . ? . . . A la bonne heure!”

Le premier dédicant est un oriental en cours de romanisation et fait un négoce de vins dans la Dacie. Le second a un deuxième *cognomen* d'origine grecque (17), mais cela n'implique pas une origine orientale (20). Tous les deux sont citoyens romains et portent des noms romains. En jugeant d'après le texte, les deux connaissaient mal le grec. Jupiter Dolichenus est rarement attesté en Thrace, mais son culte est très répandu dans les provinces de frontière, parmi lesquelles la Dacie aussi (22).

Il semble que les deux dédicants viennent de la Dacie et qu'ils s'occupent justement de l'importation de vins du Midi. Ceux-ci étaient bien reçus sur le *limes*. La ville de Porolissum, qui avait une grande garnison, était un bon marché pour ce commerce; de plus, on pouvait en exporter des vins dans le *Barbaricum*, il y avait une *statio portorii* (23—27). Certainement, ce commerce apportait des grands gains (ils font reparer le temple à leurs frais), mais rien ne prouve l'existence d'un monopole commercial (31).

On cite ensuite d'autres sources qui, à côté de cette inscription, prouvent les liens économiques de la Dacie avec les provinces romaines balcaniques. Il faut mettre en évidence l'importance économique de la ville de Porolissum.

³⁴ M. Macrea, *op. cit.*, p. 323.

³⁵ V. Christescu, *op. cit.*, p. 100, 105—106, 125, 129; M. Macrea, *op. cit.*, p. 325.

³⁶ V. Christescu, *op. cit.*, p. 100; M. Macrea, *op. cit.*, p. 325, 474, 478; E. Chirilă, N. Gudea, în *ActaMP*, 6, 1982, p. 130—131.